

DOI: 10.32347/2076-815x.2021.77.378-387

УДК 711.4

д.арх., професор **Панченко Т.Ф.**,
panchenko.knuba@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6341-230X,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНОГО ЗМІСТУ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТІВ «КУРОРТ-РЕКРЕАЦІЯ-ТУРИЗМ»

Узагальнено досвід територіальної організації курортів, зон, рекреації та туризму; висвітлено питання термінології; розглянуто різні аспекти формування курортно-рекреаційних та туристичних систем.

Ключові слова: курорт; рекреація; туризм; індустрія; мережа; система; кластер; функції різних об'єктів.

Преамбула. Тенденція конкретизації наукових досліджень, обумовлених сучасною практикою, безпосередньо впливає на розширення термінології відповідно до нових напрямків розвитку будь-якої сфери діяльності. Це характерно також і для понятійно-термінологічної основи, що стосується системи «курорт-рекреація-туризм», яка хоча і поповнюється новими терміноелементами, однак практика їх використання свідчить про неузгодженість понять і термінів у різних офіційних документах, про відсутність системності у тлумаченні взаємопов'язаних з ними дефініцій, залучених з інших наук (географії, соціології, культурології тощо), про децентралізований характер формування термінології залежно від відомчих інтересів. Починаючи з 1969-го року, деякі фрагменти, які узагальнювали український досвід науки і практики та визначали вперше типологічні особливості, наприклад, «курортів», було опубліковано у монографії НДПМістобудування «Планування і забудова курортів» у главі «Градостроительная классификация курортов» [1].

Найбільш продуктивним з огляду формування понятійно-термінологічної системи стосовно містобудівної організації курортів, рекреації та туризму був період 1970-1990 рр., коли предметом вивчення у різних національних наукових школах була саме термінологія, а її авторами такі вчені, як Е. Знаменська, Ю. Хромов, А. Мелік-Пашаєв (Росія), Г. Потаєв, І. Руденко, А. Сичова (Білорусь), Н. Ганчев, П. Єврев, С. Гранчарова (Болгарія), А. Александреску, М. Діма, А. Поп (Румунія), а також представники інших республік бывшего СРСР - І. Алієв, Г. Берідзе, С. Піцхелаурі, В. Стаускас та ін. Значний внесок у розробку даної термінології внесли, такі українські вчені, як М. Барановський, В. Городської, В. Зарецький, Т. Панченко, І. Родічкін та

багато інших фахівців. У результаті міжнаціонального обміну досвідом вчених було видано колективні монографії – у 1978 р. «Терминология рекреационного градостроительства», а 1990 р. – «Градостроительные основы развития курортно-рекреационных районов СССР» [1].

Враховуючи актуальність та необхідність подальшого розвитку, критичного осмислення та оновлення деяких терміноелементів курортної, рекреаційної та туристичної сфери діяльності, нижче представлено трактування науково-теоретичного змісту як усталених, так і нових термінів та їх понять, що стосуються даної сфери діяльності.

Функціональна територіальні аспекти термінології [1,2,5,7].

На початку 20-го століття основними, які відповідали соціальним завданням охорони здоров'я населення, були «функціональні» терміноелементи: «курортологія», «курорт», «санаторно-курортні заклади» тощо; пізніше до них було приєднано поняття «територіальних» термінів: «курортні ресурси», «курортні населені пункти», «курортні зони і комплекси» та багато інших похідних назв.

Курорт (нім.: «kur» – лікування, «ort» – місце; англ.: – «resort») – освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Лікувально-оздоровча місцевість – не освоєна природна територія, що має мінеральні, термальні та морські води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань; після клопотань, прийняття відповідних рішень та оголошення її «курортною» стає територією перспективного створення та розвитку курорту.

У середині 20-го століття формується міждисциплінарний науковий напрямок «рекреаційна географія» з введенням у обіг таких термінів як «рекреалогія», «рекреаційні ресурси», «рекреаційні заклади» тощо.

Рекреація (лат.: «recreatio» – відновлення, відпочинок; англ.: «recreation», «rest») – це діяльність людини, яка спрямована на відновлення її психофізичних сил та розвиток особистості, що не пов'язана з виконанням трудових обов'язків та задоволенням побутових потреб; рекреаційна діяльність реалізовується на землях рекреаційного призначення на основі використання природних ресурсів (рослинних, водних, пляжних, мисливських тощо), за умов створення комфортного середовища у відповідних стаціонарних закладах (готелі, пансіонати, апартаменти тощо) та у будівлях дачної, садибної, сільської забудови. З огляду на еволюцію рекреаційного процесу у період 1960-2020 рр.

змінювались його концепції від «політекономічної» моделі рекреації як загальнодержавної ідеї, «соціокультурної» моделі рекреації, що базується на історико-культурних цінностях, «технологічної» моделі рекреації, як структури засобів виробництва рекреаційних послуг – до «комерційної» моделі рекреації, що спрямована на отримання економічного зиску від рекреаційної діяльності. Відмінністю цього періоду розвитку термінології було те, що так само як поняття «курорт» до 1970 р. охоплювало всю систему як санаторно-курортних, так і закладів рекреації та туризму, в цей період головним стало поняття «рекреація», яке до 1990р. також було визначено загальними для всіх складових цієї системи. Крім того, основна функція рекреації та курортів розглядалось як суто соціальне явище.

На початку 20-го століття відбувся поступальний процес інтеграції географічної та містобудівної наук, що сприяло розвитку теорії утворення «територіальних систем курортів, зон рекреації та туризму», методології визначення «рекреаційних потреб», розрахунків «рекреаційної ємності» території, прогнозування «рекреаційних потоків» тощо.

Починаючи з 1990 року, у зв'язку з об'єктивними змінами у соціально-економічних орієнтирах розвитку багатьох держав світу, одним із пріоритетних напрямків розвитку культури та економіки було визнано таке явище, як «туризм» та похідні від нього «туристичні фірми», «туристичний продукт», «сталий туризм», «хартія туризму» тощо.

Туризм (франц.: «tourisme, tour» - обхід, об'їзд; англ.: «tourism») – за різними джерелами - це а) форма активного відпочинку (подорожі, екскурсії, спорт тощо); б) тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання у різних цілях (пізнавальних, оздоровчих, професійно-ділових тощо); в) сектор економіки, засіб забезпечення трудової зайнятості населення, формування туристичного ринку, зростання внутрішнього валового продукту (ВВП). Враховуючи багатоаспектні функції «туризму» та динамічний спосіб управління (менеджмент, маркетинг, інформаційні технології тощо), Всесвітньою туристичною організацією (ВТО, підрозділ ООН), яка охоплює 100 країн світу, в останні десятиліття 20-го століття поняття «туризм» було визнано загальним тобто інтегрованим для всіх форм тимчасового переміщення та перебування людей на курортах, в зонах рекреації, національних парках, історико-культурних заповідниках тощо.

Важливим аспектом є економічний чинник розвитку туризму, який характеризується як «туристична діяльність», «туристична галузь», «туристична сфера економіки», а у нинішній період часу як «індустрія туризму», що більше відповідає змісту і результатом цієї діяльності.

Зауважимо, що сам термін «індустрія» має неоднозначне тлумачення і у період 19-го століття найчастіше використовувався стосовно «промисловості», як сукупності машиноємних виробництв та заводів, а у кінці 20-го та на початку 21-го століття поняття «індустрія» було поширене і на інші сфери діяльності (індустрія нанотехнологій, біоіндустрія, готельна індустрія, кіноіндустрія тощо) та передбачало сукупність різних ланок господарства (галузей, підгалузей, виробництв, підприємств, організацій).

У процесі еволюції поняття терміна «індустрія» його зміст постійно поширювався, починаючи від сукупності виробничих об'єктів (автомобільна індустрія, сталеливарна індустрія тощо), комерційного підприємництва і торгівлі до економічної діяльності, пов'язаної з видобутком та переробкою сировини, масштабним будівництвом та розвитком інтелектуальних технологій («British Dictionary definitions for Industry»).

Індустрія (англ.: «industry») – на нинішній час у світі сформована і офіційно визнана потужна «індустрія туризму» – поняття, яке охоплює функціонування міждержавної системи курортів, зон рекреації та туризму, екскурсійного використання культурної спадщини історичних поселень та унікальних об'єктів природно-заповідного фонду; вона є конкурентно спроможною сферою економічної діяльності, внесок якої у валовий внутрішній продукт (ВВП) оцінюється у світі в цілому у понад 5,0%, а у країнах ЄС – понад 10,0% [3].

Беручи за основу поняття «індустрія туризму», як сукупності різних галузей економіки (готельного господарства, ресторанного бізнесу, транспортного обслуговування тощо), яке прийнятне для оцінки економічного ефекту елементів «міждержавних» систем «виїзного та в'їзного» туризму, необхідно також враховувати соціально-економічну ефективність функціонування об'єктів «внутрішнього» туризму (на базі сільських, дачних та садівницьких поселень, заміських парків тощо).

Таким чином, на наш погляд, більш конкретним було б вживання уточненого поняття даного терміноелемента, як:

Туристично-рекреаційна індустрія – це сукупність різних галузей господарства, що базуються на специфічних природно-культурних ресурсах загальнодержавного, регіонального та місцевого значення; за визначенням економіко-географічних досліджень вона являє собою інтегровану профільну галузь «спеціалізації» в системі територіального розподілу праці, одночасно виконує функції «обслуговуючої» галузі з наданням основних та допоміжних послуг (готелі, ресторани, клуби тощо) та «інфраструктурної» галузі щодо забезпечення як комунікаційних зв'язків (маркетинг, менеджмент тощо), так і технологічних потреб (транспорт, інженерне обладнання тощо).

У залежності від особливостей туристично-рекреаційного розвитку окремих територій та об'єктів їх кількісні, якісні та економічні показники можуть відповідати характеристикам «динамічної» галузі (перманентно високі темпи зростання) або «нової» галузі (перспективний інноваційний розвиток) чи «головної» галузі (найвищий господарський рейтинг), «профілюючої» галузі (безпосередній вплив на всі сфери господарства) та «пропульсивної» галузі (суттєва перебудова економіки) [4].

Як свідчить практика, для задоволення різних потреб людей у період відпочинку та туристичних подорожей необхідні товари та послуги великої кількості не пов'язаних технологічно між собою виробництв та підприємств, які опосередковано обслуговують тимчасове населення. Так, наприклад, за результатами досліджень Міністерства торгівлі США в цю сферу обслуговування входять 24 галузі господарства (будівельна, текстильна, поліграфічна тощо), що свідчить про «мультиплікативну» функцію («каскадний» ефект) від туристично-рекреаційної індустрії на розвиток інших галузей господарства.

Найбільш складними є територіальні та містобудівні аспекти формування понятійно-термінологічного апарату у сфері, що розглядається, який створювався достатньо стихійно, із запозиченням багатьох терміноелементів з інших наукових галузей (географії, культурології, екології тощо) без науково-теоретичних обґрунтувань. Так, у кінці 19-го століття та на початку 20-го століття було включено у термінологічний словник багато нових термінів без конкретизації їх понять, зокрема таких, як «мережа», «система», «кластер», «простір», «дестинація», а також «територіальна організація», «просторове планування» та інше.

Нижча представлено авторську інтерпретацію деяких із цих термінів.

Територіальна організація «курортів, зон рекреації та туризму» – це схеми: туристично-рекреаційного районування України, районів, областей, об'єднаних територіальних громад; розташування курортів та родовищ мінеральних вод і грязей на території України; охорони та резервування курортно-рекреаційних ресурсів; розвиток і розміщення курортів, місць відпочинку та туризму, природних парків та заповідників; перспективного розвитку та територіальної організації «внутрішнього» та «іноземного» туризму; рекреаційної регіоналізації території України. У період з 1961р. по 2001 р. науково-дослідними і проектними інститутами України було розроблено понад 13 комплексних та спеціалізованих схем з відповідною базою даних та характеристикою унікальних природних та історико-культурних ресурсів, з урахуванням адміністративно-територіального поділу, фізико-

географічних особливостей та етнографічного і ландшафтно-рекреаційного районування України [1,5].

Мережа (англ. «network») – це просторове розташування курортів, зон рекреації та туризму, об'єктів природно-заповідного фонду, інших існуючих територіальних утворень, які не мають запрограмованих зв'язків між собою і функціонують як локальні одиниці; вона є основою цілеспрямованого формування *систем* таких утворень, які об'єднані функціональними взаємозв'язками (рекреаційними, трудовими, культурно-побутовими тощо) та спільністю тяжіння до центра системи – поселення (історичного, поліфункціонального, адміністративного тощо), що фокусує вказані взаємозв'язки.

Курортно-рекреаційна система – це сукупність курортів, рекреаційних зон, туристичних утворень, природно-заповідних об'єктів, які об'єднані між собою та з населеними пунктами транспортними та інженерними комунікаціями, а також комплексними природоохоронними заходами.

Територіальна система туризму – це сукупність різних туристичних утворень, що формуються у місцях групового розташування історико-культурних пам'яток, визначних об'єктів сучасного будівництва, унікальних ландшафтних комплексів, які об'єднані між собою, а також з курортно-рекреаційними територіями, з історичними та іншими поселеннями туристично-екскурсійними маршрутами, транспортними та інженерними комунікаціями.

Складовими планувальними елементами як «мереж», так і «систем» є *«природно-заповідні»* території (біосферні заповідники, національні природні, регіональні ландшафтні, дендрологічні та зоологічні парки тощо); *«оздоровчі території»* (лікувально-оздоровчій місцевості, курорти, ділянки окремих санаторно-курортних закладів тощо); *«рекреаційні території»* (зелені зони міст, ділянки пансіонатів, спортивно-оздоровчих таборів, дачного будівництва тощо); *«території з об'єктами історико-культурної спадщини»* (архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва, історичного ландшафту тощо); *«території історичних поселень та визначних місць»* (міські і сільські поселення, занесені до списку історичних населених місць, топографічно визначені цінні природно-антропогенні витвори тощо); *«території лісового та водного фондів»* (ліси, ландшафти гірських та прибережних територій, пляжі, моря, річки, озера, водно-болотні угіддя тощо).

Протягом останніх десятиліть поширено поняття терміну «кластер», який являє собою особливе територіальне об'єднання з новими формами управління і у загальному сенсі визначається як «система взаємопов'язаних фірм та організацій, значимість яких як цілого перевищує суму складових частин» [6].

Не ставлячи за мету здійснення детального аналізу численних науково-теоретичних досліджень представників географічних, економічних наук та інших сфер діяльності (управління, корпоративного бізнесу тощо), можна стверджувати, однак, що «кластерні принципи» стосуються багатьох напрямків розвитку містобудівних, процесів та об'єктів, що відображено у сучасній термінології: «виробничі та інноваційно-технологічні» кластери, «туристичні та рекреаційні» кластери, «галузево-територіальні» кластери тощо.

Кластер (англ. «cluster», група) – це географічно локалізована сукупність підприємств, закладів, установ різної спеціалізації, об'єднання яких дозволяє скоротити власні витрати за рахунок кооперації та створити специфічне економічне середовище з метою розширення взаємозв'язків у сфері торгівлі, вільного переміщення капіталу, людських та інформаційних ресурсів. [6]

Туристично-рекреаційних кластер – це сукупність об'єктів оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у межах географічно локалізованої території, об'єднаних спеціальними економічними, соціокультурними інтересами та єдиними природоохоронними заходами з підприємствами суміжних галузей виробництва, з науковими, громадськими організаціями, органами місцевої влади та іншими установами, що співпрацюють між собою. Подібні кластери можуть створюватися у різних комбінаціях (спеціалізовані, багатофункціональні) та на різних ієрархічних рівнях (ОТГ, місто, район, регіон тощо).

Структура галузей туристично-рекреаційного кластеру передбачає наявність: основної галузі «спеціалізації підприємств» (санаторії, пансіонати, туристичні бази тощо); основних видів діяльності (курортне лікування, рекреаційний бізнес, екскурсійне обслуговування тощо); суміжних галузей (готельне господарство, ресторанний бізнес, транспортні підприємства); інфраструктурних галузей (комерційні банки, маркетингові служби, рекламні агентства, туристичні та юридичні фірми тощо); органів просвіти, управління туризмом, місцевої адміністрації. [6]

Одним із найбільш дискусійних термінів, який походить з географічної науки, але використовується і в містобудівних наукових дослідженнях є терміноелемент «простір».

Простір (англ. «space») – загальнонаукове тлумачення терміну «простір», сформоване у рамках філософії та географії, як «філософська концептуальна категорія, щодо існування матеріальних географічних утворень»; «простір» безпосередньо не може фізично дорівнюватись «географічним об'єктам» і якщо поняття «простір» використовується, як «об'єкт» дослідження, – це просто

підміна сутності цього терміноелемента та використання його як синоніма терміна «територія» [4].

У зв'язку з цим науково обгрунтованими щодо використання у містобудівних дослідженнях є прикметники, як то – «просторове планування», «просторовий каркас», «архітектурно-просторова композиція» тощо.

Наведені ці та інші поняття основоположних термінів курортно-рекреаційної та туристичної сфери становлять наукову основу формування у перспективі тематичного словника.

Однак, слід зазначити, що у зв'язку з наявністю різних наукових шкіл у цій окремій галузі знань, формування її термінології поки що відбувається ізольовано, відрізняється штучним походженням деяких термінів, які не відповідають нормам української літературної або технічної мови та призводить до термінологічних розбіжностей.

Разом з тим, словниковий запас за напрямком «архітектура, містобудування, ландшафтне планування» постійно поповнюється термінами, які відрізняються багатозначністю, синонімією, відсутністю фіксованих значень та неконкретністю змісту понять. Це простежується у багатьох дисертаційних дослідженнях, бакалаврських та магістерських роботах, монографіях та навчальній літературі.

Таким чином, представлений фрагмент понятійно-термінологічної системи «курорт-рекреація-туризм» є спробою автора надати однозначні тлумачення деяких важливих термінів, необхідних для розуміння та використання їх у науково-освітній діяльності, використовуючи професійну мову упорядкованої термінології.

Список використаних джерел:

1. Панченко Т.Ф. Туристичне середовища: архітектура, природа, інфраструктура [Монографія] / Т.Ф. Панченко. – К.: Логос, 2009. – 176 с.
2. Панченко Т.Ф. Ландшафтно-рекреаційне планування природно-заповідних територій [Монографія] / Т.Ф. Панченко. – К.: Логос, 2015. – 176 с.
3. Панченко Т.Ф., Звягінцева А.В., Сторожук С.С. Особливості та місце індустріальних регіонів в регіональній типології. Зб. Наук. Праць, «Проблемы теории и истории архитектуры. – Одесса, Астропринт» 2019. – с. 8-16.
4. Алаев Э.Б. Экономико-географическая терминология. – М.: «Мысль», 1977. – 199с.
5. Містобудування. Довідник проектувальника. Видання друге, доповнене/ За загальною редакцією д-ра архіт. Т.Ф. Панченко. – К.; Укрархбудінформ, 2006. – 192 с.

6. Довбуш Ю.Я. Особливості формування кластерів у рекреаційній сфері. Зб. наук. праць. – Львів, НУ «Львівська політехніка», 2008.– 6с.

7. Планування і забудова територій. ДБН Б.2.2. – 12.: 2019. – К.: Мінрегіон України, 2018. –179 с.

д. арх., професор **Панченко Т.Ф.**,
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНО ТЕОРЕТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТОВ «КУРОРТ- РЕКРЕАЦИЯ-ТУРИЗМ»

Обобщен опыт территориальной организации курортов, зон отдыха и туризма в Украине. Освещены вопросы терминологии и классификации различных территориально-пространственных объектов. Содержание представленной статьи охватывает исследования этой проблемы в области географических и градостроительных наук, направлено на формирование широкого мировоззрения, получение базовых знаний, прогнозирование перспективного развития регионов, создание комфортной среды для отдыха людей и их культурного развития.

Ключевые слова: курорт; рекреация; туризм; индустрия; сеть; система; кластер; функции разных объектов.

Doctor of Architecture; Professor **Panchenko Tamara**,
Head of the Department of Landscape and Tourism-Recreational Architecture
Kyiv National University of Construction and Architecture, Ukraine

EVOLUTION OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL CONTENT OF TERMINOLOGY ELEMENTS "RESORT-RECREATION-TOURISM"

Experience of territorial organization resort, recreational and tourism zones in Ukraine has been generalized. Problems of terminology and classification different territory-spatial objects have been characterized.

The article content embraces investigations in both theoretical and applied aspects in the field of geographic and town-building sciences. The publication purpose is to present the basic knowledge in the field of potentialities, main trends and prospects of regional development, creation of really comfortable infrastructure for rest and cultural development of the people.

The forming of architecture-landscape environment for rest and tourism is a result a complicated process of integration the unique natural and material objects

using functional, organizational and transport-pedestrian relations and creation of various subject-spatial forms for performing the cultural, cognitive, ecological, recreational and other kinds of management.

The problems of development of the system «resort-recreation-tourism» as the branch of economy prove to be urgent. Basing on the main principles of «sustainable development» - ecologic, social, cultural and economic stability, the first-turn arrangements should consist in transformation rest and tourism enterprises with market mechanisms of functioning.

Keywords: resort; recreation; tourism; industry; network; system; cluster; functions of different objects.

REFERENCES

1. Panchenko T.F. Turystychnе seredovыshcha: arkhitektura, pryroda, infrastruktura [Monohrafiia] / T.F. Panchenko. – K.: Lohos, 2009. – 176 s. {in Ukrainian}
2. Panchenko T.F. Landshaftno-rekreatsiine planuvannia pryrodno-zapovidnykh terytorii[Monohrafiia] / T.F. Panchenko. – K.: Lohos, 2015.– 176 s. {in Ukrainian}
3. Panchenko T.F., Zviahintseva A.V., Storozhuk S.S. Osoblyvosti ta mistse industrialnykh rehioniv v rehionalnii typolohii. Zb. Nauk. Prats, «Проблемы теорыи у ystорыи аркхытектуры. – Odessa, Astroprynt» 2019. – S. 8-16. {in Ukrainian}
4. Alaev Э.В. Экономыко-географыческалаа termynolohыia. – M.: «Мысль», 1977. – 199 s. {in Russian}
5. Mistobuduvannia. Dovidnyk proektualnyka.Vydannia druhe, dopovnene/ Za zahalnoiу redaktsiieiу d-ra arkhit. T.F. Panchenko. – K.; Ukrarkhbudinform, 2006. – 192 s. {in Ukrainian}
6. Dovbush Yu.Ia. Osoblyvosti formuvannia klasteriv u rekreatsiinii sferi. Zb. nauk. prats. – Lviv, NU «Lvivska politekhnika», 2008.– 6 s. {in Ukrainian}
7. Planuvannia i zabudova terytorii. DBN B.2.2. – 12.: 2019. – K.: Minrehion Ukrainy, 2018. –179 s. {in Ukrainian}